

Molla Pənah Vəqif poeziyasında epistolary kommunikasiya ritualı

Rüstəm Kamal

Filologiya elmləri doktoru

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Azərbaycan

E-mail: kamalrustam@mail.ru

Annotasiya. M.P.Vəqif şeirlərinin təhlili əsasında məktub mübadiləsi ritualı araşdırılır. XIII əsr Azərbaycan mədəniyyətində gündəlik həyatın bir çox sferaları kimi, saray həyatı da rituallaşmışdı. Vəqifin şeirləri gerçəklikdə mövcud olan mədəni ənənələri əks etdirir. Bu tam şəkildə məktub mübadiləsi ənənəsinə də aiddir.

M.P.Vəqif poeziyasının materialları üzrə epistolary kommunikasiya ritualının öyrənilməsi XIII əsr Azərbaycan mədəniyyətində epistolary kommunikasiya kontekstində maraqlıdır.

Açar sözlər: XVIII əsr mədəniyyəti, epistolary kommunikasiya, ritual, poeziya, M.P.Vəqif, sevgi məktubları

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 17.06.2020; qəbul edilib – 28.06.2020

The ritual of epistolary communication in the poetry of Molla Panah Vagif

Rustam Kamal

Doctor of Philological Sciences

Azerbaijan State Oil and Industry University, Azerbaijan.

E-mail: kamalrustam@mail.ru

Abstract. The article explores the ritual of exchange of letters based on the analysis of the poems of M.P.Vagif. In the culture of Azerbaijan in the 18th century, many spheres of both court and everyday life were ritualized. Vagif's poems reflecting the cultural traditions that exist in reality. This fully applies to the ritual of the exchange of letters.

The study of the ritual of epistolary communication based on the poetry of M.P.Vagif is interesting in the context of epistolary communication in the Azerbaijani culture of the 18th century.

Keywords: culture of the 18th century, epistolary communication, ritual, poetry, M.P.Vagif, love letters

Article history: received – 17.06.2020; accepted – 28.06.2020

Giriş / Introduction

XVIII əsr Azərbaycan mədəniyyətində saray həyatının bir sıra sferaları rituallaşmışdı. Müəyyən savaşa, ov ritualları ilə yanaşı, məktub mübadiləsi ritualı da mövcud idi. P.Kərimov haqqı olaraq qeyd edir ki, "Müsəlman şərq ölkələrində məktub bədii bir janr olmuşdur və məsələn, M.Füzulinin Osmanlı dövlətinin yüksək vəzifəli məmuru Nişançı Paşaya yazdığı "Şikayətnamə" adı ilə məşhur olan məktubu bədii əsər, nəsr nümunəsi kimi oxunmuş və oxunmaqdadır. Məktublar katiblər tərəfindən köçürülür və ən müxtəlif oxucular üçün maraqlı doğuran bədii sənət nümunəsi kimi yayılırdı" [3, s.186].

Əsas hissə / Main Part

Vaqif poeziyası [1] gerçəklikdə mövcud olmuş mədəni ənənələri əks etdirir. Bu məktub mübadiləsi ritualına da şamil etmək olar. Məktublər müxtəlif məzmununda (görüş, hədiyyə istəmə, diplomatik, hərbi və s.) məqsədlərlə yazılır. Şair əsasən “kağız”, “namə” sözlərindən istifadə edir. Məktub motivi poetik mətnlərdə özünəməxsus semiotik statusa malikdir.

Epistolər kommunikasiya məkanında Vaqifin müəllif obrazı çox fəaldır. Hələ 1927-ci ildə V. Vinqradov yazırdı ki, müəllif obrazı bütün bədii əsərin içindən keçir. Sözlərin toxumasında və təsvir üsullarında ... Bu “real” Tolstoyun, Dostoyevskinin, Qoqolun üzü deyil. Bu yazıçının özünəməxsus aktyor tipidir” [3, s.311]. Böyük alim demək istəyir ki, müəllif obrazı əsərdə müxtəlif üslub maskaları altında çıxış edən yazıçının obrazıdır. Əsərin əsas ideyası – müxtəlif üslubi müstəvilərin kəsişməsində aşkar olunan ideya obrazıdır. Başqa sözlə, müəllif obrazı gerçək bioqrafik şəxsiyyətin istifadə etdiyi bədii vasitələrin birləşmə nöqtəsidir.

Müəllif (onu ənənəvi olaraq “göndərən” adlandıraraq) məktub vasitəsilə öz məqsəd – məramını, istəyini başqa personaja, “adresata” çatdırır. Bu zaman başqa personajlar da bu kommunikativ aktda iştirak edir, məqsədin həyata keçməsinə yardım edirlər. Həmin personajları ümumiləşdirici “mediator” termini ilə səciyyələndirilir. Vaqif şeirlərində mediator rolunda simvolik obrazlarla (badi-səba) yanaşı, katib, qasid obrazları çıxış edir.

*Bir namə yazmışam can üzə-üzə,
Badi-səba apar sən o gül üzə,
Soruşa yar ki, bu kimləndir bizə?
Söyləgilən: - Sizin divanəndir.*

yaxud

*Əlim yetməz-namə yazıb dərdimi
Göndərirəm badi – səbadan sənə [1:24].*

Məktub (namə) divan ədəbiyyatının simvolik obrazlarından biri olub, Aşiq və Məşuq arasında virtual əlaqə vasitəsidir. Ənənədən gələn bu obraz Vaqifdə real, “maddi” obraz kimi çıxış edir, gerçək münasibətləri ifadə edir.

*Nohurdı kim, olaydım qasidin qoymundakı kağız
Ki, mən də Qələbə bir yol gedəydim bu gedənlərlə [1, s.104].*

Vaqifin şeirlərində epistolər kommunikasiya ilə bağlı olan davranış aktları, yaşantılar situasiyalaşdırılır. Məktubun əgyardan xəbərsiz, gizlin yara çatdırılması və ondan xəbər gözləntisi situasiyanın elementləridir.

*Deməli çox gizlin dərdi-dilim var,
Qorxuram ki, deyim, əşidə ağyar,
İstərəm ki, yazam göndərəm, ey yar,
Səhər oğrun əsən yel ilə sənə!*

Bəzən “göndərən” namənin “adresata” çatmamasından, ya da onun əgyar əlinə keçməsindən narahətliq keçirir.

*Göz qaldı yollarda, can intizarda
Gəlmədi canandan, təzə bir xəbər.
Mənim taqatım yox qələm tutmağa,
Kim ola ki, yara yazsa bir xəbər [1, s.70].*

yaxud

*Yazıb bir namə göz yaşıl ol dildərə göndərdim,
Sərir-i-hüsna, yəni şah olan sərdərə göndərdim [1, s.106].*

Yardan hər məktub (kağız) gələndə sevincindən özünə göz aydınlığı da verir.

*Aydın olsun gözəlim, gəldi yarım kağızı,
Könümü şad eylədi gözəl niğarım kağızı.
Oxudum, oxdım, gözə sürdüm, dedim: sad mərhəbə,
Gözüm üstə var yerin, ey gülüzarım kağızı [1, s.104].*

“Kurtuaz ehtiras” (əgər belə demək mümkünsə) XVIII əsr Şuşa şəhər mədəniyyətinin semiotik fenomenlərindən biridir. Vaqif şeirlərində “kurtuaz münasibətlər modeli”nin janr prinsipi ilə aktuallaşması janr – tematik toposların seçimini səciyyələndirir, çünki “süjet özlüyündə həyatı qüdrətli dərk etmə vasitəsidir” [5, s.216]. Yarın yola götürməyin bir çarəsi də ona məktubla seir yazıb göndərməkdir.

*Vaqif, canan ilə tərd oldu ara,
İmdad sənə qaldı, eylə bir çara.
Bir qəfiyə qayır, göndər ol yara,
Bəlkə dərdimizə dəvalar olsun [1, s.65].*

Məktubun gözəl zahiri görkəmə malik olması, ona ətilərin vurulması Şərq ənənəsindən gələn hadisədir. Ona görə də katib-nəqqaş obrazı ədəbi ənənəmizdə simvolik obrazlardan biridir. Kətiblik xətətlilik sənətinin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirirdi. Gözəl xətlə, nəfis tərzdə yazılmış məktublər göndərənin sosial statusundan xəbər verir, yarın məktubu onun gözünü oxşayır.

*Nə xoş nəqqaşmış bu naməni (yarəb), yazan katib
Hünər izhar edib, surətdə möcüz göstərənlərlə [1, s.105].*

Yardan gələn məktublər Vaqif üçün onun metonimik əvəzedicisinə çevrilir.

*Səfərdə yar yanından gələn kağızları bir-bir
Opar Vaqif, basar bağrıma hərdəm gülbədənlərlə [1, s.105].*

Nəzərə alsaq ki, o dövrdə poetik mətnlərin sosial ritualın tərkib hissəsi idi. Poeziyanın “xidməti xarakteri” özünü daha çox epistolər janrında da göstərirdi. Mənzum epistolər mətnlər dost yazışmalarında, məişət və ya diplomatik təcrübədə gerçəkləşdirilirdi. Müxəmməs, qəzəl kimi ənənəvi poetik janrlar kommunikativ ritualın tərkib elementinə çevrilmişdi.

*Vidədidən gələn kağız məni fərxəndəhəl etdi,
Bu halı gördü qəm filhal məndən intiqal etdi.
Uçub könüm quşu pərvaz qısa caci-əlaya,
Əcəb yox kim, bu məktubu özünə qərrü bal etdi.
Ziyayi – şəms tək etdi, məni bədr eylədi, hala
Əgərçi qəddimi dövrəni – filməzi hilal etdi.
Səvadi nəmənin, ey dil, məgər zülməti – heyvandır.
Ki, ruhumu Xızr tək ondan bəsa kəsb-i-kamal etdi.
Xəyal etmişdi Vaqif kim, rəvan bir xoş qəzəl yazsın,
Rəvan olmuşdu qasid kim, bunu ancaq xəyal etdi [1, s.102-103].*

Ümumiyyətlə, mənzum məktublaşmalar dövrün fəal ritual kommunikasiya prosesinə çevrilmişdi. Heç şübhə yoxdur ki, Vaqifin Vidədiyə, Ağqızıoğlu Piriyyə, Hüseyn xan Müştəqə və başqalarına yumorla, zarafatla yazdığı şeirlər əslində epistolər kommunikasiya mədəniyyətinin maraqlı nüsxələridir.

Vaqif Hüseyn xan Müştəqə qasid vasitəsilə göndərdiyi məktubda tufəng bağışlamasını xahiş edir. Hüseyn xan Müştəq də ona müxəmməslə cavab məktubu yazır.

*Gəlmiş ol alicanabın qasidi istər tufəng,
Ey gözümlə, nəzzərə qıl, bax hər yanə, axtar tufəng.
Eyləsin tap kim, görənərlə süyləsin behtar tufəng,
Kamil olmuş cövhəri üstündə nəşi – şər tufəng,
Neylər, aya, bilməzəm, ya rab, bu şücu şər tufəng? [1]*

Vaqif ilə Ağqız oğlu Pirinin Məhəmmədxan bəylə mənzum məktublaşmaları da maraqlı epistolər kommunikasiya örnəkləridir. Bu məktublarda zarafatlaşma, sataşma pafosu hökm sürür. Vaqifin qalabəyi Məhəmmədxan bəyə ünvanlanmış məktubu tamam bu ruhdadır. A.Dadaşzadə həmin məktublaşmalardan belə qonağa gəlir ki, Ağ Məhəmməd şah Qacar Şuşa qalasına “hücum zamanı qalanın mühüm yollarının müdafiəsi sarayın nüfuzlu adamlarına tapşırılıbmış”. Vaqifin qoşmasında, Şuşanın çətin günlərində ciddi bir vəzifə etibar edilmiş Məhəmmədxan bəyin daha artıq öz şəxsi işlərinə başı qarışması faktı lağa qoyulur:

*Gəl, ey qalabəyi, Məhəmmədxan bəy,
Əgər səyyad isən, bərəni saxla!
Nağşaraxandanın yolların gözələ,
Boşqalıdan gələnlər bərəni saxla!...*

*Sən mənim sözümə heç gətirmə şəh.
Bizim evlərdə də gəl görün tək-tək,
Dirrik-tərəvəzə yaxşı keşik çək,
Kişmiş, şüyüt, təzə bərəni saxla!*

Ağqız oğlu Pirinin Məhəmmədxan bəyin adından yazdığı məktubunda da bir sıra məlumat vardır. Buradan öyrənirik ki, Vaqiflə də mühüm bir nöqtənin müdafiəsi tapşırılıbmış: “Əsgərdən aşağı otməsin yolun, sən elə cəh elə oranı saxla!” Eyni zamanda bu şeirdən Vaqifin artıq yaşa dolduğu, lakin zirəklik və çevikliyini saxladığı aydınlaşır:

*Az qalıbdır yaşım yetirə yüzə,
İmən belə bəsdir, dəm vermə sözə,
Quluncu, tufəngi bağışla biza,
Kağız, qələm, davat, Quramı saxla! [6, s.199]*

Müşəfirə janrında məktub “göndərən”lə “adresat” arasında “məna kontaktı” zəruridir, yəni onların “məna fokuslan” üst-üstə düşməlidir. Zarafatların adekvat qəbul olunması şeirləşmə aktına ritual səciyyə verir. Bu epistolər ritualin məqsədi yalnız informasiya mübadiləsi deyil, həm də əlaqələrin qorunub saxlanılması idi. Ona görə də “hər iki şəirin şeirlərinin estetik tutumu bir-birinə tən gəlir” [4, s.39].

Tarixdən məlumdur ki, rəqibi təhdid etmək, ona hərba-zorba gəlmək savaş ritualının tərkib elementidir. “Ağa Məhəmməd şah otuz üç gün Şuşanı mühasirə etdi. Qalanın ətrafını əzəmətli qoşununa iqamətgah edərək, çadırlar qurdurub oturdu. O, elçi və məktublar göndərdi. Çalıxdı ki, cürbəcür yollarla İbrahim xanı özünə təbə etsin və Qarabağ əhalisini itaətə gətirsin. Lakin mümkün olmadı. Axırda Şirazlı Seyyid Məhəmməd Urfinin inəcə tabinin məhsulu olan qasidlərdən bir beyti məqam və vaxta münasib bildi. Bu beytin bəzi sözlərini dəyişərək xanı qorxutmaq üçün yazıb göndərdi.

*Fələkin mancanağından fitnə daşı yağır,
Sən axmaqcasına Şişi içərisinə sığınmısan.*

Bu məktub mərhum xana yetişən kimi mübarək gözlərilə onu mütaliə etdi. Hüzuruna yaxın qulluğunun nədimi, baş katibi və dövlətin möhkəm bir sütunu olan qaxaxlı Molla Pənah Vaqifi çağırtdı...

... Molla Pənah Vaqif o saat Ağa Məhəmməd şahın məktubunun dalına ənər qoxulu qələmlə bu şeiri yazıb göndərdi:

*Əgər məni qoruyan, mənim bildiyimdir,
O, şişəni daşın qoltuğunda mühafizə edər.*

Ağa Məhəmməd şah məktubunun cavabını nəzərdən keçirdi. “Qazabın buxarı başına vurub, ağı başından çıxdı” [8, s.50-51].

Azərbaycan ədəbiyyatının fəlsəfi epistolər sənədlərindən biri də Vaqifin Vidadiyə ünvanladığı “Bax” rədifli mənzum məktubudur. Əhməd bəy Cavanşir “Fələkət o zaman azadlığa buraxılmış və canlı təəssürat altında olub, öz gələcəyi üçün kədərənən Molla Pənahın dostu Vidadi təxəllüslü Molla Vəliyə yazdığı bir məktubda çox gözəl təsvir edilmişdir” [7 :174]. Sui-qəsd nəticəsində Qacanın ölümündən sonra zindandan qurtulan şair öz dostuna taleyin gərdisindən, “dovranın gəcərlərindən” gileyəlanır.

Nəticə / Conclusion

Bələliklə, Vaqifin şeirləri əsasında epistolər kommunikasiya ritualının tədqiqi XVIII əsr Azərbaycan mədəniyyətində epistolər kommunikasiyanın daha geniş kontekstdə araşdırılmasına imkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat / References

1. Vaqif. Əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1988.
2. Виноградов В.В. О языке художественной прозы. М., 1980.
3. Kərimov P. Sadiq bəy Əfşanın türkçə məktubları // “Azərbaycan” jurn. – 2012- №7
4. Osmanoglu M. Azərbaycan realist poeziyasının takamülü. Ali məktəblərin filologiya fakültələri üçün metodik vəsait. Bakı, 2011.
5. Лотман Ю.М. Семiosфера. СПб: Искусство- СПб, 2010.
6. Dadaşzadə A. XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı (monoqrafiya). Məqalələr. Bakı: Təhsil, 2017.
7. Əhməd bəy Cavanşir. Qarabağ xanlığının 1747-1806-cı illərdə siyasi vəziyyətinə dair // Qarabağnamələr. I kitab. Bakı: Yazıçı, 1989.
8. Mirzə Adıgözəl bəy. Qarabağnamə // Qarabağnamələr. I kitab. Bakı: Yazıçı, 1989.

Ритуал эпистолярной коммуникации в поэзии М.П.Вагифа

Рустам Кямал

Доктор филологических наук
Азербайджанский Государственный Университет Нефти и Промышленности. Азербайджан.
E-mail: kamalrustam@mail.ru

Резюме. Исследуется ритуал обмена письмами на основании анализа стихов М.П.Вагифа. В тактике Азербайджана XVIII века были ритуализированы многие сферы как придворной, так и повседневной жизни. Стихи Вагифа отражают культурные традиции, существовавшие в действительности. Это в полной мере относится и к ритуалу обмена письмами.

Изучение ритуала эпистолярной коммуникации по материалам поэзии М.П.Вагифа интересно в контексте эпистолярной коммуникации в азербайджанской культуре XVIII века.

Ключевые слова: культура XVIII века, эпистолярная коммуникация, ритуал, поэзия, М.П.Вагиф, любовные письма